

Душко КАЛИЧ

## МЕТЕЛИКИ

Оповідання



Сонце немилосердно пекло й засліплювало очі. Стерня на схлах пагорбів блищала, мов розтоплене золото, й відчуття спеки ставало ще дужчим. На небі не було жодної хмаринки. Вулиці спорожніли, тільки де-не-де промайне самотня постать продавця морозива.

А вишу, під містом, навкіл ковбань обмілілої річки, юрмилася сила-силенна роздагнених людей — не було де ступити. Віддалік пляжу, на піщаному острівці без жодної тіні, сидів самотній юнак. Час від часу він підводився і йшов окропити водою спалену шкіру на спині, тоді знову повертався на своє місце й поринав у читання. Раптом над його головою з'явився метелик з прозоро-сніжними крильцями. Юнак відклав книжку, наче тільки того й чекав, і спробував уймати метелика. Його обличчя, щойно так глибоко задумане, осяла усмішка, підкресливши глибокі зморшки під очима й гострі вилиці. Коли він потягся за метеликом, то на нього стало боляче дивитися. Юнак нагадував важкохворого, який тільки силою духу чинить опір фізичній незмозі. Або ж, навпаки, — людину дивної будови, майже самий кістяк, у якому прихована незвичайна сила.

Метелик кружляв й кружляв над юнаком, торкався його волосся, сміливо сідав на плечі, ніби впізнав у ньому давнього приятеля. Юнак підняв вербову гілочку, якою досі боронився від комарів, і гра стала ще веселішою. Метелик затримувався на кінчику лозинки, потім злітав угору, відтак стрімко падав на поверхню річки й знову повертався до самотнього пляжинка. Ця гра тривала, аж поки метелик опустився на білий камі-

чик біля ніг юнака й склав стомлені крильця.

— Відпочинь, любий, — проказав хлопець і ліг на пісок обличчям до нього.

Кілька пляжників з того гурту пробігли мимо, метелик спурхнув, але знову повернувся на каміничок. Та щойно ступив крильця, як над ним нависла велетенська тінь босої ноги. Юнак зблід, обличчя його скривилося від болю, в горлі застрягли невимовлені слова. Опасний пляжник, який розтоптав метелика, побіг у воду, слідом за ним похилитала дебели жінка, вся в піску, з червоними плямами на важких стегнах. Вона ляскітливо реготала й, наздогнавши свого приятеля, навалилася на нього. Вони разом шубовснули у воду й заходились борюкатися.

Самотній юнак глянув на білий каміничок, де залишилася мокра плямка й зламане крильце, підняв його, поцілував і поклав між сторінками книжки.

В ковбанях бовталосся багато людей, і звідти на нього хтось увесь час позиравав. Пляжники хлюпалися й пустували, але їхні пустощі тепер викликали в юнака незрозумілий неспокій. Від людського верещання в нього по спині бігли мурашки, хотлося встати й утекти звідси, пошукати спокійнішого місця. Й не ловити на собі нічні поглядів. Найдужче він зараз боявся співчуття. Схиливши голову ще нижче, юнак намагався сам себе розважити, викладаючи з каміничків метелика, та ті очі з річки не давали йому спокою. Вони настирливо запитували, чому він так уперто відвертається. Часом юнакові навіть здавалося, ніби на нього вже позирає не одна пара очей, а дві, й там перешіптуються: «Бідолаха, ще такий молодий, а вже

стільки йому випало пережити...» — «А чи не здається тобі, що він тримається не зовсім нормально? Бавиться метеликами, а сюди й не глядає...»

Юнакові до обличчя прилила кров; його поривало схопитися й заволати: чого йому не дадуть спокою, хіба не бачать, що сталося з метеликом. Або просто вилити свій гнів на всіх, хто намагався йому співчувати. Натомість юнак так і сидів, схиливши голову, обурений і ображений. «Чи бачиш ти у нього рубець над лівим оком?» — «Він ще зовсім дитина, такий худий — можна перелічити ребра...» — «А поглянь-но на його ліву руку: там номер, ніби у в'язня концтабору...»

Юнак подивився на витатуйований номер, тоді непомітно ковзнув очима по худих ногах і відчув, як ще дужче паріється. Він уже шкодував, що з'явився між люди. Місяцями ховався від них, крився навіть од рідної неньки, коли доводилося міняти білизну: боявся, щоб мати не віддала богові душу, побачивши на його тілі давні рубці.

Вдома він мав окрему кімнату, й мати щоранку вишаровувала там цегляну підлогу, аби та не втрачала живого червоного кольору. То була єдина схованка для нього, самотника, який носив у душі важкий тягар минулого, клубок зненависті й, можливо, невидиму іскринку надії повернутися до справжнього життя. Колись кімната була сховищем його мрій. У цих білих, завжди потрісканих стінах, шукатурка на яких раз по раз підпухала й лупилася, він будував плани, як розправитися з усіма насильниками на землі. А одної ночі кризь сльози прокляв бога, зневірившись у його всемогутності, й тоді довго не міг заснути, бо напередодні...

...Кінчався теплий весняний день сорок другого року. Ніщо не нагадувало про війну. Німці з фельдкомендатури жили самі по собі, а в місті на зелених берегах річки Топлиці порядкували голловим чином четники<sup>1</sup>. Як завжди після школи, він подався з товаришами на Попівську леваду. Такими тихими надвечір'ями містечко, де налічувалось ледве

два десятки вулиць, вкривалося синюватою вуаллю, а зорі можна було побачити лише після повного смеркання. Своєї вечірні гри хлопчак здебільшого закінчували своєрідним змаганням: хто перший перелічить зірки — не на небі, а в річці. Та того вечора гра цим не скінчалася. Один хлопчак запропонував:

— Хто наважиться вийти до старої церкви й пробути там бодай п'ятнадцять хвилин?

Усі подивилися на високий протилежний берег. У прозорій напівтемряві було добре видно банку дзвінці.

— Чому саме туди?

— А який же то героїзм піти, наприклад, до кінотеатру? — засміявся ініціатор.

Раптом на леваді з'явилось кілька четників і з ними німець. Вони спустилися від соснового гаю, і з заболочених чобіт можна було здогадатися, що йдуть здалеку. Ступали понору, перевальцем. Один з четників зупинився біля хлопців, решта посунула далі, слідом за німцем, який щось варякав, дибуючи на неслухняних ногах.

— Що ви тут робите? — запитав четник, утупившись налитими кров'ю очима з-під високої смушевої шапки. Від нього тхнуло самогоном і квашеною капустою. — А ви часом не сковці<sup>1</sup>?

Хлопчак перезирнувся — таке запитання лише на мить ошелешило їх, відтак вони зовсім спокійно, навіть з певною цікавістю, почали розглядати один одного: хто ж із них схожий на сковця? Сковців усі вважали дужими, найхоробнішими героями, їх згадували в розмовах про партізанів. Запитання було дуже підступне, бо кожен хлопчик по-тай мріяв бути схожим на сковця.

Погляд п'яного четника чомусь затримався на нашому юнакові. Опинившись у центрі уваги, він відчув, як у нього почервоніли вуха, та швидко оговтався й на запитання четника, чий він, відповів якнайспокійніше:

— Стояна Чинбаря.

— А мені здається, що ти схожий на пролетаря... — з притиском зауважив четник. — Як звати?

<sup>1</sup> Члени сербської профашистської військової організації.

<sup>1</sup> Члени Спілки комуністичної молоді Югославії.

Хлопці знову виважили свого товариша поглядами; ніби не зовсім розуміли запитання. Він і сам себе оглянув: чим же раптом став схожий на пролетаря? Про пролетарів йому дещо розповідав батько, але невже їх можна впізнати з одягу чи з виду? Щоби й ніс у нього були роздичковані ластовинням, одягнений він був у штани з лляного полотна, пофарбовані в синє, й добрий піджак із солдатського сукна. Юнак мигцем ковзнув оком по товаришах. Ні, він майже нічим не відрізняється від них, хіба що в них одяг краща. На свої латані-перелатані батьківські черевки він спочатку не звернув був уваги, а тепер глянув і подумав: мабуть, такі в них заковика...

Четник гримнув на нього:

— Ти що, проковтнув язика?

— Мене звуть Іован, а хлопці дражнять Ластатим.

Четник похитнувся, знову вибалушив очі.

— Ану, геть з дороги, шмаркачу! — гримнув він і подався наздоганяти своє товариство.

Хлопчаки навіть не подивилися йому вслід — витріщили очі на свого товариша, прагучи розгадати загадку: що ж робить його пролетарем і сковцем? На зріст Іован був як і всі, однак тепер здавався їм вищим і дужчим. А він аж побагровів, обурений поведінкою четника. Той назвав його шмаркачем, а йому вже повернуло на шістнадцятий! Боячись, аби хтось раніше за нього не зголосився піти до старої церкви, він рішуче проказав:

— Я йду й, коли хочете, залишатимуся в церкві не п'ятнадцять хвилин, а цілу ніч!

Ніхто не заперечував, на жодному обличчі не було посмішки чи сумніву. Як-що перед сутячкою з цим четником він і сам вважав, що то дурна витівка, то тепер щиро бажав піднятися на дзвіницю й крикнути звідти п'яному четникові: «А ходи-но сюди, якщо не боїшся відьом і упирів! Ходи до мене, це я, шмаркатий пролетар!»

Споночіло. Хлопчаки сиділи понад річкою, крутили цигарки з махорки, купленої на чорному ринку. Іншими вечорами о цій порі про що вони тільки не балакали, тепер же мовчали. Зорі на темній поверхні річки ставали дедалі яскравішими, віття верб здавалось дуже довгим і тіні від нього сягали аж на той берег, та нікому й на думку не спало лічити зріки. Вербн в березі таємниче харапудились, а шелест верхів'їта навіював жах. На голому горбі по той бік річки здіймалися німі стіни старої церкви, а кам'яна дзвіниця стрімгла в саме небо, нагадуючи самотній надгробок з турецького кладовища.

Одна за одною згасали недокурені цигарки — того вечора навіть вони здавались несмачними. Всі дивилися на той берег, де стояла стара церква. Ніхто більше й не натякав про заклад, а Іован тільки про це й думав. Він уже зневірився в собі, вагався між страхом і ганьбою. Перед очима раз у раз поставав той п'я-

ний четник, а товариші мовби й досі допитливо зиркали на нього.

— Надходить комендантська година, треба йти, — нагадав котрийсь хлопець і підвівся. — Та й дома лягтимуться.

Слідом за ним підвелися всі — наче тільки на те й чекали.

— Я пішов, — рішуче мовив Іован.

Ніхто не наважився йому заперечувати, бо то було б наче визнанням власного страху.

— Я пішов, а перед тим, як вийти з церкви, — сказав Іован, — ударю в дзвін. Тричі!

Він говорив категоричним тоном, щоб приховати зрадливий трем у горлі, потім швидко обернувся й подався левадою до мосту.

Хлопчаки збилися у гурт. Хтось гукнув йому навздогін:

— Не забувай про комендантську годину!

Вони дивилися йому вслід, аж поки він перейшов міст і зник з очей, тоді швидко розбіглися по домівках.

Метрів за п'ятдесят до старої церкви пугицьєв уривався, порослий густим високим бур'яном, яким давно ніхто не ходив. Од запаху зілля в мертвій тиші ставало моторошно. Крім цвіркуна, що час від часу ознався з муру, нічого більше не було чути.

Іован зупинився й понад бур'янами глянув на широко розчинені двері церкви. Коліна огидно тремтіли, а серце аж заходилося. «Невже не зможу ввійти досередини?» — подумав він і відступив на кілька кроків. До мосту було зовсім недалеко — якась хвилина, та Іован згадав про свою обцянку ударити в дзвін. Завтра вся школа глузуватиме... «Дурниці, — проказав напівголосно. — Ці стіни змурували не відьми, щоб ховати за ними своє лігво. Хіба ж церкву збудовано не на кошти Стевана Неманя?» І, сховавши під пахву шкільну торбинку, Іован забрів у густий бур'ян. Роса змочила йому ноги до самих колін. Здрігаючись від шерехів і хрускоту сухого бадиля, він рушив до церкви.

Біля самого входу цівла крислата абрикоса. Зоряної ночі її рожево-білі квіти сяяли, мов залиті сріблом. Іован зупинився під кроною, тоді спокійно відхилив гілку й сів на порозі. В долині під ним причаїлося напівтемне містечко. Намацавши в кишені штанив тютюну і сірники, він посміхнувся, нагрів у долоню потерті й скрутив цигарку: це хтось в останню мить сипонув йому тютюну. Відчуття страху поволі минало, тиша ніби розступилася: Іован виразно почув сипання машини старого млина й навіть стукіт вальців. Затягаючись димом, хлопець подумав про те, чому людина від страху глухне й сліпне.

З роздумів його вивели голоси, що наближалися. Іован затамував подих і почав удивлятися в темряву. Зненацька під дзвіницею з'явилося чоловік десять. Вони стояли зовсім близько, але за гіллям не бачили хлопця. озброєні чоловіки привели трьох із зв'язаними руками. Хлопець квалливо загасив цигарку й

спасив у відчинені двері церкви. Серце закалатало ще напруженіше, коліна тремтіли, та, охоплений цікавістю, він усе-таки підступив до вікна. Ні, то скорше була не цікавість, а бажання розвіяти жахливе передчуття, що охопило його тієї миті.

З вікна було добре видно трьох бранців. Вони стояли пліч-о-пліч під стіною старої церкви, на них падало місячне світло, і їхні обличчя здавались мармурово холодними. В першого було високе чоло, тонкі губи й доорані глибокими зморшкками запалі щокі. На ньому була біла засмальцьована сорочка й грубі селянські штани, а нічний вітерець куйовдав його м'яке волосся. Другий мав щодатє обличчя й довгі кучері, вдягнений був у таку саму білу сорочку. Третій стояв у смугастому матроському тільнику, прикривши порваною шапкою заповнуту кривавим бинтом голову. Він тулився до товариша.

— Тобі холодно, Момо? — пошепки запитав його товариш.

— Ні, просто хочу бути ближче до тебе, — відповів він. — Що то ти тримаєш?

— Метелика. Залетів у вікно моєї камери. Ти любиш метеликів?

— Люблю, коли вони на волі, — сумно проказав Момо.

Третій в'язень мовчав. Озброєні також мовчали, повсидавшись на стовбурі давно зрубаній старій акації. Всі семеро мали довгі бороди й смушеві шапки. Обличчя Іован не бачив — ті сиділи спинами до місяця, тримаючи рушницю на колінах. І нервово курили — жарянки цигарок час від часу спалахували в чийсь неспокійних очах. Подеколи четинки зиркали на тих трьох зі зв'язаними руками під дзвіницею, які так само перешіптувались.

— Момо, тобі так холодно, стань ближче, — сказав хлопчина з дівочим обличчям.

— Не холодно. Я б хотів тебе обійняти...

Повільно спливав час. Містечко під горбом зовсім стихло. Десь на шляху по той бік мосту зарпів віз. Прикніпівши до вікна, Іован дивився з церкви на зв'язаних, намагаючись ухопити кожне шепотом мовлене слово. Йому здалося, що той середній навіть розмовляє не чоловічим голосом.

Рипіння воза потрохо наближалось. Бородани загасили цигарки, один з них підвівся й проказав:

— Іде!

Решта теж підвелася й вишкувались у ряд, спрямувавши рушницю на людей зі скрученими руками.

— Момо, притулися до мене, — сказав той, що стояв посередині.

— Люба моя, шкода, що я не можу обійняти тебе. Чому нас і досі не розв'яжуть?

— Поцілуй мене, Момо... Ось так... так... А тепер...

Віз під'їхав. Сіра шапа з довгою гривово та брудним хвостом ледве переставляла ноги. Тріснули постріли, і з дзвіни-

ці знялася зграя переляканих сов. Птахи покружляли навколо церкви і, коли вляглася луна, повернулися до своїх кубел. Лише кінь не переставав схвильовано іржати.

— Ну-у-у! Наче це тобі вперше, здоляко! — крикнув на коня візник.

То був горбань середнього віку з потворним обличчям і ледь помітними бровями над водянистими очнями. Шия в нього провалилася в горб, і тому голова під старою пілоткою здавалася завеликою. Візник мав довгезелізу дужі руки з широкими, мов лопати, долоньями. Він замахнувся батоном, кінь здригнувся, став зибки й присмирів.

Довкола смерділо порохом, розстріляні лежали під стіною дзвіниці. Чоловіки в смушевих шапках закурювали й один по одному спускалися у долину.

— Тут ніби хтось допіру співав, га? — поблажливо запитав їх горбатий. — Куди це ви так поспішаєте?

Бородані мовчки відверталися. Коли вони зникли, горбатий висолопив їм услід язика й узявся до роботи. Спочатку роздяг трупи, а вже потім поклав їх, голі й закривавлені, на віз.

— А черевини й цього разу поцупили. Злодюги! — бурчав собі під ніс горбатий візник, прилаштовуючись і сам на возі.

Біля нього на трухлявому передку лежала купа закривавленого одягу.

Він підстобнув коня, й той, понуро схиливши голову, побрів через росюні бур'яни. Місяць заливав горб срібним сяйвом. Місто в долині пошепки обговорювало моторошну загадку ночі. Троє голах тіл лежали на возі одне на одному. Вони були білі з червонними плямами на грудях. Очі лишались розплющеними, наче дивилися на місяць, волосся дичини розсипалося по плечах, на обличчя й пухких вустах застигла усмішка. Матрос лежав, поклавши голову на дівочі груди. Здавалося, наче ці двоє й досі шепочуться, зігріваючи одне одного прохолодною весняної ночі. Горбатий час від часу піднімав скривавлену руку мерця, що падала на заболочене колесо, й віз поступово тапув на шляху до кладовища, розташованого під сусіднім горбом.

А Іован стояв і стояв біля вікна, дивлячись услід возові. Місяць осяяв його лице, яке нічим не відрізнялося від обличчя тих, розстріляних. Тільки в широко розплющених очах блищали сльози — сліди жаху, та в горлянці застряг давкий клубок. Нічний легіт більше не пахнув весною, все тепер тхнуло смертю. Іован повільно одійшов од вікна й зупинився біля прочинених дверей, тремтячи, наче в пропасниці. Ніхто, крім нього, ще довго не знатиме, що скоїлося цієї ночі. Однокласники, замість дзвону, почули стрілянину й завтра, певно, назвуть його страхополохом.

Комендантська година вже давно настала. На саму думку про те, що мусить провести цілу ніч на цьому клятому місці, його охопив панічний страх. Ноги не тримали, він сів додолу, намацав у кишені сірники й одразу ж скрутив цигарку. Іован глибоко затягався лютим ди-

мом, що його раніше ніколи не робив. У голові паморочилося, все тіло охоплювала приємна млість, але голова дедалі дужче й дужче важіла, аж поки його зморив сон.

Прокинувся Іован від холоду. Сонце тільки-но визирнуло на небокраї, трава й гілля абрикоси були мокрі від сильної роси. Голова боліла, наче з важкого похмілля, в роті від тютюну було бридко. Пригадавши нічну пригоду, хлопчак здригнувся й звівсь на ноги. Повільно скрадаючись, він ступав непевними кроками, намагаючись не дивитись на дзвіницю. Промінаючи те місце, де стояли приречені на смерть, навіть відвернув очі, але щось сильніше за страх змусило його таки поглянути в той бік. Трава під стіною була витоптана й залита кров'ю. Біля муру лежав метелик з розкритими жовтими крильцями, лежав, немовби несподівано впав з великої висоти. Іованові раптом знову причулися голоси розстріляних: «Він залетів у вікно моєї камери... Ти любíš метеликів?...» — «Люблю, коли вони на волі...»

«Я теж люблю метеликів», — подумки відповів німим холодним стінам Іован, тоді різко відвернувся й побіг високими бур'янами до мосту...

Він одвів погляд від білого камінчика й, ніби не вірячи в смерть блакитнокрилої комашини, роззирився навкіл — і несподівано знову зустрівся з тими очима, що настирливо стежили за ним усе пообіддя. Але якщо раніше він злостився на ті очі, на їхню безцеремонну цікавість, а може, й приховане співчуття, то тепер сталося диво. В тих зіницях було життя, з них точилося сяйво, що надавало хоробрості й у магічний спосіб рз-

товлювало шкаралупу його зболеного серця.

Пляж поволі спорожнів. Небо й досі було синє й чисте, але вже не здавалося мертвим, вода прозорішала й набувала зеленого кольору верб. Слепа минула, й тепер з гаю віяло свіжним подихом надвечір'я.

Дівчина, яка досі сиділа на кривій гілляці верби, що схилилася над водою, злізла й попрямувала вбрід до піщаного острівця. Підбадьорений її очима Іован також підвівся й пішов їй назустріч.

— Ви й досі сумуете за тим метеликом? — запитала вона, виходячи з води.

Розгубившись, юнак нічого не відповів.

— Я теж люблю метеликів, — додала дівчина. — Ходіте зі мною на той бік. Там, у лузі, їх дуже багато.

Він ніяково дивився їй в очі, тільки в очі.

— То підете чи ні?

Він нарешті отямився:

— А що ви потім робите з метеликами?

Вона вже знову забрела у воду, та тепер зупинилась і, ясно посміхнувшись, знизала плечима:

— А нічого. Просто мені подобається ловити їх, а тоді випускати, щоб злітали з моєї долоні. А ви?

— Я теж... — квапливо проказав Іован. Він на таку відповідь і не сподіювався: думав, дівчина засуше метеликів і складе в скляну банку.

— Швидше, бо спізнимось! — крикнула вона, стрибнула в річку й попливла на той берег.

Він поплив за нею.

*З сербськохорватської переклав  
Юрій ЧИКИРИСОВ*